

Om at udgive filosofiske tekster fra middelalderen

Sten Ebbesen

Den der vil udgive middelalderlige filosofiske tekster står stadig over for det uforudsete, det hidtil i forskningen aldrig sete.

De filosofiske tekster jeg især har beskæftiget mig med i snart et halvt århundrede er tekster som stammer fra universiteternes *artes*-fakulteter i 11- og 1200-tallet, de fjerne forfædre til nutidens humanistiske fakulteter.

Det hele startede for mit vedkommende for godt 48 år siden. I 1966 fik jeg mine første, småbitte kvæk trykt i et udenlandsk tidsskrift. De handlede om nogle middelalderlige digte og fremlagde ideer jeg havde fået under et kursus i middelalderpoesi hos dr. Heinrich Roos. Det var vistnok Roos som fik mig til at skrive mine tanker ned, og det var i hvert fald ham der fik mig til at gøre det på tysk, så de kunne komme i *Mittellateinisches Jahrbuch*.

Engang vi talte om den sag, sagde Roos “Jeg har jo bemærket at De er god til latin, kunne De ikke tænke Dem at blive medhjælper ved *Corpus Philosophorum Medii Ævi*?” “Jo tak”, sagde jeg beæret, “men hvad er det egentlig for noget?”.

Jeg fik en kort forklaring af Dr Roos, som selv havde været en af projektets grundlæggere i 1946, og siden har

jeg haft næsten et halvt århundede til at blive dybt fortrolig med projektet.

Ideen var at skabe et nationalt korpus af grammatiske og filosofiske tekster forfattet af danskere i middelalderen. Forbilledet var nærmest et belgisk projekt, *Les philosophes belges*, som var startet i begyndelsen af århundredet og havde haft held til at vække interesse for et par gamle belgiere fra en tid hvor Belgien endnu ikke var opfundet.

Roos var en tysk jesuiterpater som var blevet stationeret i Danmark, og hans kompagnon ved projektets begyndelse var en anden tysk jesuit, Alfred Otto.

Det er til stor ros for Det danske Sprog- og Litteraturselskabs daværende medlemmer at de i 1946 accepterede at lade selskabet stå for den nye serie med de to paterer som udgivere. Jesuitter har aldrig stået i høj kurs i kongeriget, og kursen på tyskere var *meget* lav ét år efter besættelsens ophør. Men Litteraturselskabet var altså ikke bemandet med bigotte chauvinister.

Som studentermedhjælper og udgiver, senere gennem godt tredive år som hovedudgiver af *Corpus Philosophorum Danicorum Medii Aevi*, har jeg haft lejlighed til både ved egne og andres udgaver at iagttage og tænke over problemerne ved udgivelse af filosofiske tekster fra de middelalderlige artes-fakulteter.

Dertil kommer at jeg har udgivet eller medvirket til udgave af en lang række tekster i andet regi. Det er

nogle af de problemer ved sådan et arbejde, jeg gennem årene er blevet bevidst om, jeg vil fortælle lidt om i dag.

Der er fire hovedproblemer:

1. Håndskrifterne er svære at læse, især på grund af ekstensiv brug af voldsomme forkortelser.
2. Vi har tit kun mangelfuld forståelse af tidens tekniske terminologi og konventionerne for de forskellige typer af mundtlige og skriftlige tekster.
3. Der er ofte uklart hvilken form for overlevering der ligger bag det eller de bevarede håndskrifter.
4. Vi må bestemme os for hvem vi laver udgaven for.

Punkt 1. Læseligheden

Man kunne naturligvis ikke ligge ved universitetet hvis man var ludfattig, men de fleste som beskæftigede sig med *artes* var ikke synderlig ved muffen, modsat teologer, jurister og læger. En bog kostede en formue, fordi den jo bestod af pergamentblade, som er fint bearbejdet dyreskind. Der går en mindre kalve- eller fåreflok til en bog i folieformat, og skind har altid været dyrt. Læg dertil forarbejdningen og eventuelt skriverløn, hvis du ikke selv optræder som skriver.

Resultatet er at de fleste filosofiske værker er nedfældet i lillebitte skrift, 9 punkt eller så, og med massiv brug af forkortelser, som bringer tekstmængden ned på under halv længde i forhold til en uforkortet tekst. Et forholdsvis uskyldigt eksempel er brugen af *lo* + et hævet

gennemstreget *l* til at betyde *localis*. Det fik Heinrich Roos til at falde i vandet, så han i *Corpus* bind 2 konsekvent opløste det som *logicalis*. Men det er det rene vand i sammenligning med forkortelsen *ϑ*, som kan betyde et hvilket som helst latinsk ord som starter med *con* eller en af *cons* allomorfer (*com*, *col*, *cor*), og som ender på *io*. Og dem er der rigtig mange af. *Cognitio*, *collatio*, *collectio*, *constructio*, *compositio*, *comparatio*, *commutatio*, *corruptio* og mange, mange flere.

Det betyder for det første at man kun kan læse teksten hvis man forstår emnet, så man kan sige “Her står *constructio*, ikke *comparatio*”, uanset at man ikke kan se forskel. For det andet at det ville enten få hovedteksten til at blive ulæselig hvis man med typografiske fif angav sine forkortelsesopløsninger, eller ville få det kritiske apparat til at svulme op til en stormflod hvis man ville gøre rede for alle sine opløsninger af tve- eller mangetydige forkortelser. For det tredje at middelalderlige skrivere ofte fejlfortolker en forkortelse, og hvis de så ikke bare gentager den, men skriver ordet lidt mere ud, får vi en entydig læsning, som bare er forkert.

Nogle gange er det nemt at rette en forkert læsemåde. Forkortelserne for *ergo* og *genus* ser næsten ens ud, og mangen en søvrig skriver har taget fejl, men da de to ord tilhører forskellige ordklasser er deres fordeling i en tekst så forskellig at det er svært at lade sig narre hvis man ikke er halvbedøvet. Andre gange, når det drejer sig om valg mellem ord af samme ordklasse og med delvis

overlappende distribution, er det ikke spor nemt at rette en forkert læsemåde eller selv at undgå at fejllæse. Og her kommer vi til mit andet punkt: vores mangelfulde viden om middelalderens terminologi og konventioner.

Punkt 2. Fagterminologi og konventioner

Der er stadig meget vi ikke ved, og da *Corpus* var ungt var der endnu mere som ingen rigtig vidste noget om. Der var stort set ingen i hele verden med en solid viden om skolastisk logik og lingvistik, de to discipliner som de fleste af seriens bind handler om. Roos var hverken værre eller bedre end sine samtidige når han omkring 1960 endnu ikke kendte det logiske fagudtryk *habitus localis*, som betyder “topisk relation”. En topisk relation er sådan en som der fx er mellem en helhed og dens del eller mellem en årsag og dens virkning. Ved man noget om helheden eller årsagen kan man slutte sig til noget om delen eller virkningen.

Roos troede, rimeligt nok, at forkortelsen *lo'* betød *logicalis*, altså “logisk”, og det så da meget tilforladeligt ud at relationen mellem en årsag og dens virkning skulle være en logisk relation. Men det var altså bare ikke det Martinus de Dacia havde villet sige.

Der er en del graverende fejl af den type i de første bind af *Corpus*, og så sent som i 1977 begik jeg selv en af slagsen da jeg opløste *ab* fulgt af et hævet *to* som *absoluto* i stedet for *abstracto*. Forkortelsen kan bruges for begge ord, og der er mange kontekster hvor de begge kan forekomme, ja de kan være næsten

betydningsækvivalente, så man skal være godt inde i tekstens argumentation for at vælge den rette opløsning.

På samme måde skal man være godt inde i den givne genres konventioner, standardformuleringer, standardeksempler osv for at kunne læse en tekst rigtigt og udgive den med solidt funderede emendationer og en opsætning der viser værkets struktur. For der er altid en temmelig fast struktur, den er bare ikke altid tydelig for det utrænede øje

I 1970erne begyndte jeg sammen med Jan Pinborg at transskribere en samling såkaldte sofismer – en særlig type logiske afhandlinger –, hvoraf nogle havde danskeren Boethius de Dacia som forfatter. Vi havde nogen, men kun nogen, viden om genren og kendte kun få paralleltekster, hvilket var meget beklageligt i betragtning af at vores håndskrifter var fulde af korrupteler. Pinborg døde i 1982, og jeg overtog udgaven. Den er stadig ikke kommet, men i de forløbne godt tre årtier har jeg arbejdet mig igennem et materiale på ca. 3.000 sofismer fra det 13. årh., og for et par år siden udgav jeg sammen med en fransk elev en stor katalog over genren. Nu er jeg klædt på til at fuldføre udgaven, nu skal jeg bare finde lidt tid til at gøre det.

Punkt 3. Overleveringens karakter

Jeg tror ikke jeg gør salig Roos uret når jeg siger at han aldrig rigtig havde gennemtænkt de særlige problemer udgaver af tekster fra den middelalderlige universitetsverden stiller sammenlignet med udgaven af en klassikertekst. Den klassisk filologiske

editionsmetode var, mente han vist, en ret klart defineret størrelse og direkte anvendelig på universitetsteksterne.

Det havde han ikke helt ret i. Dels var den klassiske edition ikke helt så entydig en størrelse som mange dengang troede, dels står man over for en række særlige udfordringer når man skal arbejde med tekster fra fakulteterne for de frie kunster i 1200-tallet.

Tekster derfra havde ikke autoritativ status, det var ikke vigtigt ved afskrift at få den nøjagtige ordlyd gengivet, bare meningen blev bevaret. Der kan således forekomme betydelige varianter i ordstilling og i valg mellem synonymer mellem to kopier af samme tekst. Det er noget helt andet med en autoritativ tekst: Biblen, som rummer sandheden, måtte naturligvis ikke forvanskes en tøddel. Sallusts beretning om Catalinas kupforsøg måtte også skrives meget omhyggeligt af, for det var en stilmodel. Men en magister artiums overvejelser over lingvistiske eller filosofiske emner havde ingen autoritativ status. De ville normalt blive forældede efter få år, kun nogle få blev fortsat afskrevet mere end nogle årtier efter affattelsen, og det var det tankemæssige indhold man var interesseret i, ikke stilen.

Den manglende autoritetsstatus fører altså tit til stor diversitet i håndskrifternes formulering. Læg dertil at mange værker ikke har forfatterens færdige manuskript som archetypus, men derimod hans mundlige foredrag, som hans elever har nedskrevet og redigeret, måske med en hastig korrektur foretaget af læreren, måske uden.

Vi går altid som udgangspunkt ud fra at en tekst har en simpel skriftlig overlevering, sådan at vi, hvis der er flere håndskrifter, kan forsøge at konstruere et stemma (det lykkes dog sjældent) og sådan at vi kan rekonstruere en tekst der gengiver forfatterens tankegang og også i det store hele hans formuleringer, omend ikke nødvendigvis ned i detaljen. Vi vil normalt ikke have en chance for at afgøre om han foretrak at indlede anden præmis i en syllogisme med *sed* eller *modo*, der begge betyder *men*, hvis håndskrifterne er uenige. Men det rager os ærlig talt også en papand, for det ragede også middelalderens *artistæ* en papand.

Hvis vi har indicier på at der ikke har været en af forfatteren godkendt archetypus, er vores opgave sværere, men vi må efter bedste evne rekonstruere overleveringens archetypus eller archetypi og så ved konjekturalkritik gå bag om dem for at få noget frem der svarer til hvad en universitetslærer kan have sagt, uanset om hans studenter helt har forstået det eller ej.

Det lyder halsbrækkende, men kan faktisk forbløffende ofte lade sig gøre, fordi der er meget stærke bindinger på hvad man kan sige og skrive i en skolastisk sammenhæng. En stor del af enhver tekst består således af regelrette syllogismer: to præmisser og en konklusion. Vi vil ofte mene at præmisserne er falske, men vi kan være sikre på at den syllogistiske form er i orden; formelle fejl er stort set utænkelige. Så hvis der er kommet kludder i en del af syllogismen er det ofte ganske simpelt at føre den tilbage til den form

forfatteren intenderede og formentlig også fremførte den i, hvadenten han talte eller skrev.

Punkt 4. Hvem udgiver vi for?

Det fører mig frem til mit sidste punkt. Hvem udgiver vi teksten for? Nogle udgivere tror at man kan lave *dén* fuldendte udgave, som giver al kildematerialets information videre. Diplomatariske udgaver kommer langt i så henseende, men selvfølgelig er det noget vrøvl at man kan videregive al kildernes information, for informationen er ikke en finit mængde, man kan altid få ny information frem ved at stille nye spørgsmål til sine kilder. Hvilken information en udgave skal formidle afhænger ikke blot af hvad der kan findes i kilderne men også af hvem der skal bruge udgaven. At lave udgaver uden at have tænkt på hvilket publikum man udgiver for er at tage hovedet under armen.

Mit publikum er filosofihistorikere. Den slags folk har for det meste en uddannelse i filosofi og har så på en eller anden måde i skolen eller på universitetet erhvervet sig tilstrækkelige latinkundskaber til at kunne læse en skolastisk tekst, mens de fleste ikke ville kunne klare Livius' historie, Vergils Æneide eller Saxos Gesta Danorum.

De kan deres elementære morfologi og syntaks, men har et begrænset ordforråd og har tit brug for at søge hjælp i en ordbog. Ordbøger bruger, af gode grunde, en standardortografi som blev fastlagt i det 19. århundrede på grundlag af stavevaner fra omkring 1. århundrede efter Kristus.

Middelalderlige skrivere er ikke konsistente stavere, så selv hvis man kun har et håndskrift, kan man ikke bare gengive dets stavning uden at få en ganske voldsom inkonsistens som man skal være en meget skrap latinist for at kunne goutere. Og har man mere end et håndskrift kan man være sikker på at der er utallige afvigelser mellem dem i stavningen. Så kunne man vælge at bruge en middelalderlig standardortografi, men den ville være lige så kunstig som den klassiske, og væsentlig mindre gennemskuelig for mine læsere. De ved ikke allesammen at de nok skal søge ordet *cetus* “én forsamling” under *coetus* i ordbogen – hvis de slår op under *cetus* får de at vide at det betyder en hval eller sådan noget.

Af hensyn til mit publikum standardiserer jeg stavningen restløst efter de gældende normer for klassisk latin, ligesom jeg kommaterer og afsnitsinddeler uden hensyntagen til håndskrifterne, og uden at gøre rede for afvigelserne mellem håndskrifternes stavemåder og udgavens undtagen i særlig interessante tilfælde.

Mine udgaver er altså komplet ubrugelige for folk der vil forske i middelalderlig stavning, men det er heller ikke dem jeg har lavet udgaverne for, de er til folk som er interesseret i det tankemæssige indhold. Og dem hjælper jeg efter bedste evne ved at stave, interpungere og paragrafere på en måde som klargør tekstens budskab for dem.

Man kan ikke tjene mange herrer på én gang. Jeg tjener filosofihistorikerne – sproghistorikerne må nøjes med de

lunser der falder af i form af at de kan studere teksternes ordforråd og syntaks.

Og jeg kan hilse og sige at jeg har tænkt mig at fortsætte den kurs til jeg segner om. Lige nu deltager jeg i et stort anlagt syvårsprojekt om erkendelsesteori i den aristotelske tradition, som ledes af en af mine tidligere ph.d.-studerende fra Göteborg. Min hovedopgave i projektet er at producere udgaver af middellatinske kommentarer til nogle af Aristoteles' skrifter. Jeg leverer et par stykker pr år, og de er alle *præcis* tilpasset filosofihistorikernes behov.